De geschiedenis van de Maas en de strijd tegen het water

Dit boek vertelt het verhaal van de mens die strijdt tegen het water. Van overstromingen en conflicten in de regio. En van de ontstaansgeschiedenis van het waterschap en de gemalen in Gewande.

De geschiedenis van de Maas en de strijd tegen het water

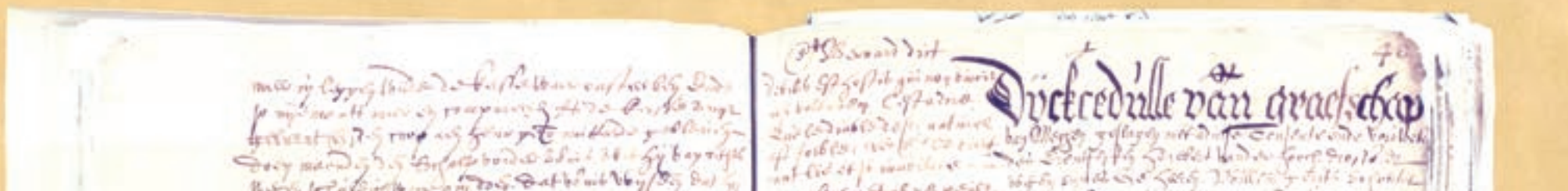
De eerste ingrepen van de mens

Duizenden jaren geleden zocht de Maas bijna ongehinderd zijn weg naar zee. De rivier was kilometers breed en liep soms recht, maar meestal kronkelend.

Rond het jaar 1000 na Christus probeerden de bewoners van de Lage Landen voor het eerst de grens tussen water en land te bepalen. Eerst bouwden ze de zeeweringen in het westen. Later kwamen er ook langs de grote rivieren dijken en dammen. Monniken legden de Maasdijken tussen 's-Hertogenbosch en Grave aan tussen 1100 en 1300.

Beheer en onderhoud

Na de bouw van de eerste dijken kon de mens zich bezighouden met de waterbeheersing en de verdere inrichting van het Maaskantgebied. Overal werden waterschappen opgericht, als eerste de Polder van der Eigen in 1309.

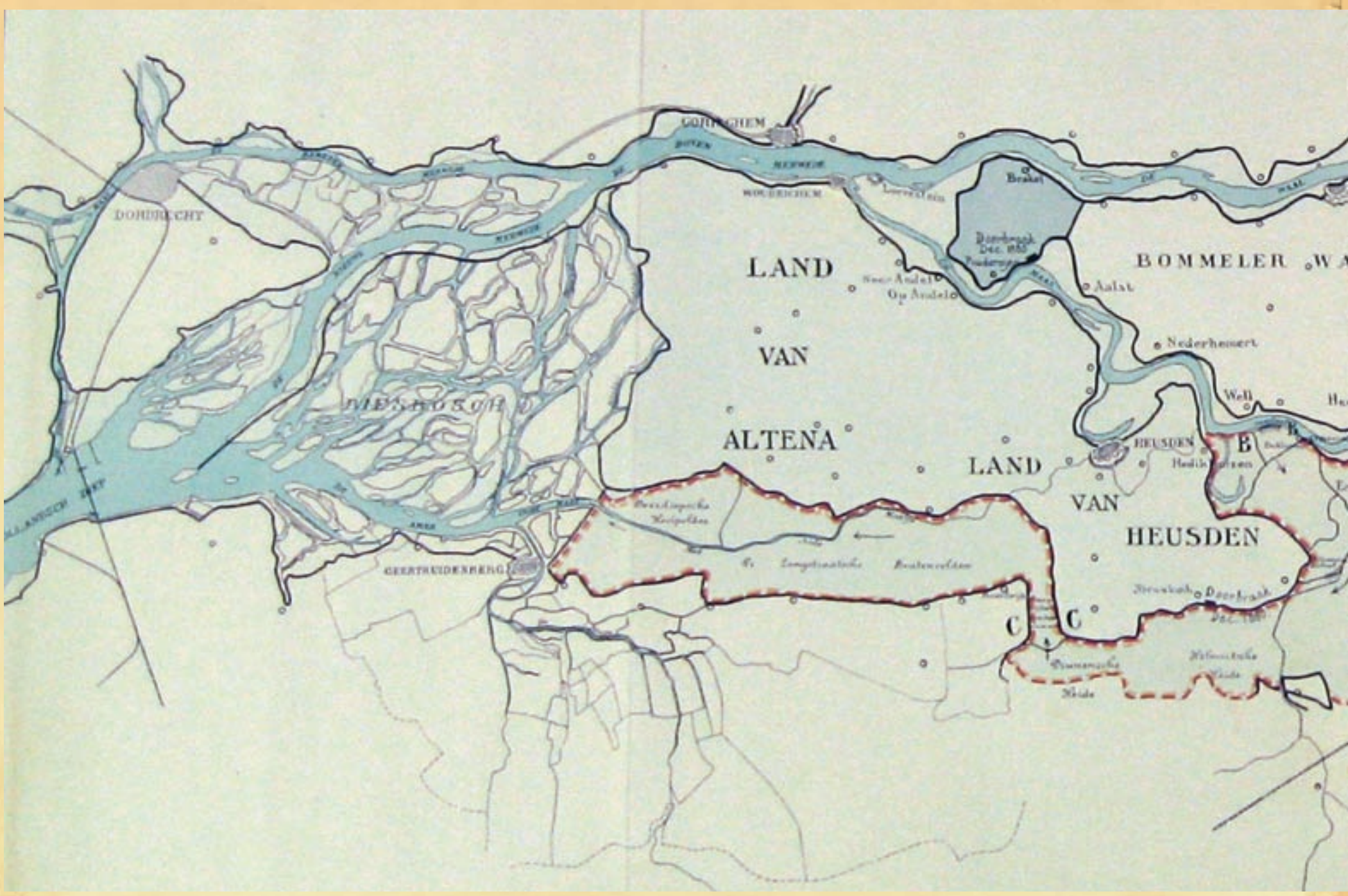

Op gezette tijden maakte het bestuur van het waterschap, de Dijkstoel, een lijst op van de ` dijkplichtige ingelanden'. Zo`n lijst werd een ` dijckcedulle' genoemd. Deze dijckcedulle van de Polders Land van Megen dateert van 1 juli 1594. (Aa en Maas, 's-Hertogenbosch, Archief Polders Land van Megen)

Het beheer en onderhoud van de Maasdijk behoorde vanouds tot de voornaamste taken van de waterschappen in de regio. De daarmee samenhangende werkzaamheden werden uitgevoerd door of namens de grondeigenaren in de polder, de 'ingelanden'. Hoe uitgestrekter iemands bezit was, des te meer dijk moest hij of zij onderhouden. Pas in de negentiende eeuw kregen de waterschappen personeel in dienst om deze werkzaamheden te verrichten.

Beerse Overlaat
De Maas is om

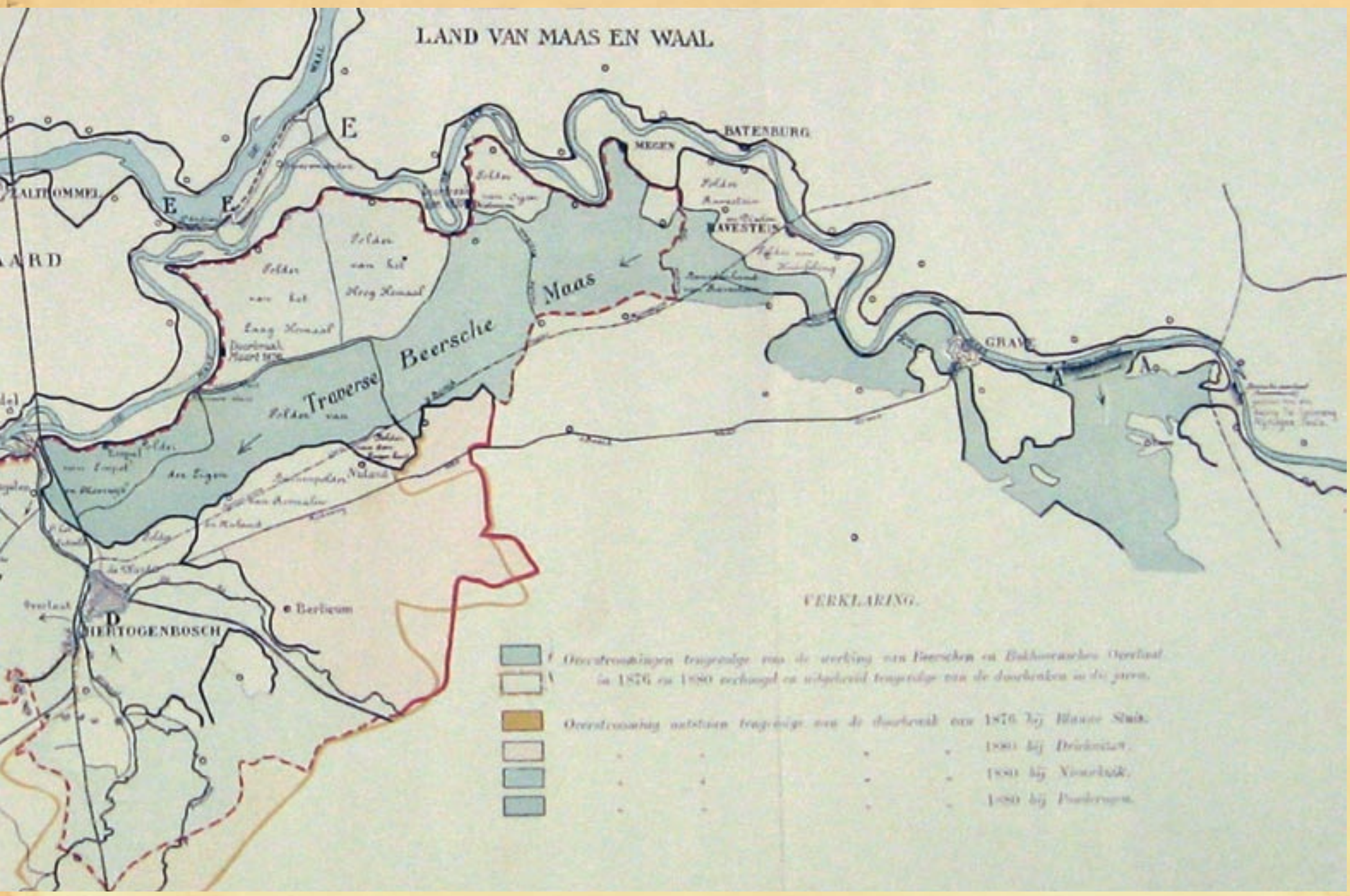
De dijkenbouwers die tussen 1300 en 1400 aan het werk waren in het gebied tussen Grave en Boxmeer lieten twee trajecten onbedijkt. Bij Beers en bij Cuijk lagen namelijk natuurlijke oeverwallen evenwijdig aan de Maas.

De kaart van het rivierengebied in 1880 laat zien dat een groot deel van Brabant te ka

(Aa en Maas, 's-Hertogenbosch, Archief Waterschap Noord-Oost Brabant)

Deze oeverwallen waren meestal hoog genoeg om het water te keren. In de loop der eeuwen nam de hoeveelheid water die moest worden afgevoerd via de Maas echter toe. Bij hoge waterstanden stroomde het water bij Beers over deze zogeheten overlaat. 'De Maas is om' zeiden de mensen dan.

ampen had met de gevolgen van de overlaten.

Via Grave, Megen, Lith en Empel kwam het overtollige water uiteindelijk in het riviertje de Dieze net boven 's-Hertogenbosch terecht. Omdat dit maar langzaam ging, stond het land tussen Cuijk en 's-Hertogenbosch soms maandenlang blank. Tegenover de wateroverlast stond dat het Maaswater vruchtbaar slib achterliet op het land.

Toch werden de oeverwallen niet opgehoogd. Men kwam namelijk tot de ontdekking dat de Beerse Overlaat fungeerde als een soort veiligheidsklep. Wanneer bij Beers en Cuijk de overlaat werkte, kon de rivier benedenstrooms gemakkelijker het water afvoeren en werden de dijken ontlast. Pas in de negentiende eeuw kreeg men meer oog voor de nadelen van de overlaten. Na de Maaskanalisatie en bouw van de stuwen bij Lith en Grave werd de Beerse Overlaat eindelijk overbodig. Het duurde toch nog tot 1940 voor er toestemming kwam om de Beerse Overlaat te dichten en bewoners droge voeten te bieden. In 1942 werd het werk voltooid.

Overstromingen en dijkdoorbraken

Na de bedijking van de Maas en andere rivieren bleek al snel dat de bedding erg smal en bochtig was voor de soms erg grote hoeveelheden water. De Sint Elisabethvloed in 1421 verslechterde de situatie. Deze grote overstroming zorgde voor het ontstaan van de Biesbosch en tegelijkertijd voor de afsluiting van de verbinding tussen Maas en Hollandsch Diep. Het water van de Maas had dus geen eigen afvoer meer naar zee, maar moest via St. Andries en de oude Maasarm bij Heusden geloosd worden op de Waal. Door de hogere waterstanden op de Waal kon de Maas haar water nog slechter afvoeren.

Naar aanleiding van ernstige overstromingen die grote delen van ons land in 1885 troffen, vervaardigden leden van de kunstenaarsvereniging 'Arti et Amicitiae' uit Amsterdam een aantal etsen. De opbrengst hiervan was bestemd voor de getroffenen van de ramp.

Met ijsschotsen overladen dijk tussen Maren en Alem.

Het water kwam zelfs tot in de kerk van Geffen.

De grindweg tusse Oss en Lith.

Gezicht op het dorp Kessel.

Tot het begin van de twintigste eeuw teisterden overstromingen het Maasland keer op keer. In het voorjaar werden deze overstromingen meestal veroorzaakt door hevige regenval. In de winter gebeurde dit ook regelmatig als gevolg van dijkdoorbraken.

Een impressie van verschillende overstromingen.
(Aa en Maas, 's-Hertogenbosch)

In veel gevallen werden de doorbraken veroorzaakt door enorme ijsmassa`s die de slecht onderhouden dijken onder enorme druk zetten. Daar kwam nog bij dat Brabant een wingewest was tijdens de Tachtigjarige Oorlog met de Spanjaarden. De militairen gebruikten het water toen als verdedigingsmiddel door het land onder water te zetten.

Tegen het water van de Beerse Overlaat kon de bevolking zich nog redelijk beschermen, maar tegen de dijkdoorbraken kon men nauwelijks doeltreffende maatregelen nemen. Toch lieten de mensen in het rivierengebied zich niet verjagen. De dijken werden steeds weer hersteld. De overstromingen hadden ook voordelen: met het rivierwater werd vruchtbaar slib afgezet. Dat was goed voor de landbouw.

Tweedracht

De strijd tegen het water was een gemeenschappelijk belang in het Maasland. Toch gebeurde het regelmatig dat juist daardoor de inwoners van naburige dorpen elkaar naar het leven stonden. De problemen werden veroorzaakt door Maaswater dat via de overlaten het gebied instroomde. De dwarsdijken, die op enkele plaatsen een verbinding vormden tussen de Maasdijk en de hogere gronden, verhinderden een snelle afvoer van het water westwaarts.

Onder de dwarsdijken in het Maasland is de Groenendijk (tussen Berghem en Haren) berucht geworden. Het water van de 'Beerse' kwam uit de richting van Deursen, zodat men zich voor kon stellen dat inwoners van Deursen de dijk wilden doorsteken en dan stuitten op de inwoners van Haren.
(Aa en Maas, 's-Hertogenbosch, Fragment TMK 1851 blad 45)

In de negentiende en het begin van de twintigste eeuw bleef de Groenendijk bij hoogwater voor onrust zorgen. Manschappen van de Koninklijke Marechaussee moesten er aan te pas komen om de dijk te bewaken.
(Aa en Maas, 's-Hertogenbosch)

Wie beneden de dijk, dus aan de westkant woonde, kon zaaien, het gewas zien groeien en oogsten. Wie boven de dijk (oostelijk) woonde, zag zijn oogst verdrinken in het Maaswater.
Kleine oorlogen waren hiervan het logische gevolg. De kleine bovendijkse gemeenschappen kwamen, gewapend met schop, de dijk doorsteken om zo van het water af te komen. Dat dit water dan bij het dorp verderop terechtkwam was niet hun probleem.

Bergsche Maas en kanalisering: einde problemen in zicht

In 1860 onderkende de waterstaatkundige Kraayenhof dat er een probleem was met de afvoer van de Maas. Dit werd vooral veroorzaakt door de veel hogere waterstanden op de Waal en de grillige afvoerpieken van de Maas. De Maas moest weer zijn eigen afvoer naar zee te krijgen, onafhankelijk van de Waal.

De Maas werd gekanaliseerd in de crisisjaren tussen 1925 en 1940.
Duizenden werklozen werden ingezet bij het graafwerk en voor projecten zoals de bouw van de stuw bij Lith. De luchtfoto geeft een totaalbeeld.
Op de voorgrond is Megen te zien; in de verte ligt Heerenwaarden.
(Aa en Maas, 's-Hertogenbosch)

Het duurde nog zo'n vijftig jaar voordat werd begonnen met ingrijpende verbeteringswerken:

- Het graven van de Bergsche Maas, waardoor de Maas niet meer in de Waal, maar in het Hollandsch Diep uitmondde.
- De kanalisatie van de Maas, waardoor tal van bochten werden afgesneden.
- De scheiding tussen Maas en Waal door de bouw van de schutsluizen bij Giessen en fort St. Andries. Deze vormden de verbindingen voor de scheepvaart tussen Maas en Waal ofwel tussen Noord en Zuid.
- Het uitdiepen van de bedding.
- Het verzwaren van de dijken.
- Het opheffen van de overlaten bij Beers, Bokhoven en Baardwijk.
- Het aanleggen van stuwen in de Maas om het peil te reguleren en de Maas bevaarbaar te maken voor de scheepvaart in de zomer.

Handen ineen geslagen

Eind 19e eeuw nam bij rijk en provincie de wil om de Maas-problemen op te lossen toe. Tegelijkertijd kwamen de bestuurders van de talrijke polders in de regio tot het inzicht dat het nodig was om samen te werken.

Na een aantal grotere overstromingen werd in 1921 waterschap De Maaskant opgericht. Het reguleren van de waterhuishouding was en is één van de belangrijkste taken van het waterschap. Eén van de eerste doelen was de sluiting van de Beerse Overlaat, die voor veel overstromingen zorgde. In 1942 was deze sluiting een feit. Van 1986 tot eind 2000 werkte het waterschap hard aan de dijkverbetering in Noordoost Brabant. In die vijftien jaar ging ruim honderd kilometer dijk op de schop. In 1974 werd het waterschap ook verantwoordelijk voor de waterkwaliteit.

Het beheersgebied van het waterschap werd in de loop der jaren een stuk groter. In 1995 kwam de stad 's-Hertogenbosch en het beheersgebied van Maas en Diezepolders bij het werkgebied van waterschap De Maaskant. Het totale werkgebied werd daarmee circa 80.000 hectare groot. De fusie in 2004 met waterschap de Aa zorgde opnieuw voor een vergroting van het werkgebied naar circa 160.000 hectare. En het betekende een nieuwe naam: Waterschap Aa en Maas.

Waterschap
Aa en Maas

Het hedendaagse waterschap is meer dan ooit een onderdeel van de samenleving. Het zogenaamde 'integraal waterbeheer' vraagt steeds meer aandacht.

Dit betekent dat het waterschap niet alleen zorgt voor voldoende en schoon water, maar daarbij ook rekening houdt met de belangen van de natuur, milieu, landbouw en ruimtelijke ordening. Het waterschap staat aan de vooravond van ingrijpende beslissingen om de gemalen aan te passen, eventueel de dijken te verhogen en waterberging te creëren voor de steeds groter wordende afvoeren van de Maas. De geschiedenis blijft zich herhalen. Onder andere omdat er meer verhard oppervlak komt door verstedelijking. Daarnaast moeten we rekening houden met het veranderende klimaat. Wonen in een rivierengebied betekent altijd waakzaam en flexibel zijn.

Gewande

In de loop van de veertiende eeuw nam de waterbeheersing in de lage Maaskant vastere vormen aan. Gewande, één van de laagste punten in het gebied, kreeg een sleutelpositie in de waterbeheersing.

Inmiddels niet meer in gebruik: het gemaal Caners.

In 1309 verscheen de naam voor het eerst in een document: 'Ghewanden' of 'Ter Drucht'. Er lag toen al een sluis waarlangs de Hertogswetering afwaterde op de Maas. Ondertussen gingen de ontwikkelingen in de techniek verder. In 1534 stond bij Gewande zeker één windwatermolen. In de tweede helft van de achttiende eeuw stonden er in deze omgeving minstens drie. De geschiedenis van deze molens was een aaneenschakeling van branden en slecht onderhoud.

In de negentiende eeuw brak het stoomtijdperk aan. In 1863 verrees aan de Roode Wetering bij Gewande het stoomgemaal gebouwd door de polder van Het Laag Hemaal. In dezelfde periode werden twee stoomgemalen langs de Dieze gebouwd. Vooral vanuit rendementsoverwegingen liet het waterschapbestuur in 1920 de stoommachine vervangen door een dieselmotor.

Het in 1921 opgerichte waterschap De Maaskant ontwikkelde al snel een totaalvisie op de waterbeheersingproblematiek in de regio. Als uitvloeisel daarvan maakte het stoomgemaal in 1933

plaats voor gemaal Caners. Dit nieuwe gemaal was voorzien van een diesel- en een elektromotor. Verder werden de Hertogswetering en Hoefgraaf vanaf 1941 rechtstreeks bediend door het Hertogsgemaal.

Inmiddels niet meer in gebruik: het voormalige stoomgemaal.

De naoorlogse ruilverkavelingen en stadsuitbreidingen van 's-Hertogenbosch zorgden voor nieuwe veranderingen. Eerst verviel het bemalingspunt Dieskant en werd het overtollige water afgevoerd via de Nieuwe Vliet die afwaterde naar het nieuwe gemaal Ploegmakers dat in 1955 gereed kwam in Gewande. Toen twintig jaar later de bemalingscapaciteit van de drie bestaande installaties (gemaal Caners, Hertogsgemaal en gemaal Ploegmakers) onvoldoende bleek, werden ze in 1979 vervangen door het 'nieuwe' gemaal Gewande.

Gemaal Gewande heeft een veel grotere capaciteit. De watergangen Nieuwe Vliet, Hoefgraaf en Hertogswetering worden via een sifon en twee grote stuwen naar het gemaal geleid.

Wie in de omgeving van Gewande goed rondkijkt, ziet overal de sporen van de geschiedenis: gemalen, watergangen en sluizen. Een bijzondere plek, waar het landschap het verhaal van het water zélf vertelt.

De geschiedenis van de Maas en de strijd tegen het water